

Om att studera och att använda främmande språk: Betraktelser av en obegåvad

Lars Fredén

Stolpar för inlägg vid konferens i samband med Tolkskolans femtioårsjubileum, på Uppsala slott, den 1 september 2007.

I. Utgångspunkter

A. Självpresentation

Jag gick TolKS 1970/71. Det gick bra för mig, men endast till priset av en mycket betydande arbetsinsats. Ödet har sen dess velat att jag faktiskt sysslat en hel del med ryskan men även med flera andra språk. Inläringen har aldrig varit enkel.

Därför att det varit så svårt har jag haft ett egenintresse av att reflektera över hur arbetet kan underlättas. Det är alltså - märk detta! - mina svårigheter och mina motgångar, inte min lätthet eller mina framgångar, som kvalificerar mig att säga något idag.

B. Vad jag ska prata om

1. Min huvudpoäng blir att man kan nog lära sig att lära sig, även om man är måttligt begåvad, och att alltför lite tid ägnas åt detta ämne, av både elever och lärare.

2. Fem punkter:

1. Språkbegåvning, finns den?
2. Minnets spaghetti
3. Känslor
4. Balanspunkten
5. Språkinläringens vemod

3. Det jag har att säga kommer inte från en akademisk erfarenhet. Jag har aldrig ägnat mig åt forskning om något språk. Det är erfarenheter från språkanvändning i vardagen, *na fronte*, om ni så vill, som jag vill redovisa.

II. Språkbegåvning, finns den?

A. Jo, det kanske den gör, men i så fall av olika sorter: vi har åtminstone: fallenhet för uttal, lätthet för att begripa och att själv generera grammatiska konstruktioner samt gott minne.

Det är sällan hela paketet finns hos en och samma person.

B. Även om man har talang, är gåvan inte gratis. Som i all annan mänsklig strävan är ett oavbrutet och hårt arbete den främsta förutsättningen för att lyckas. Folk som säger: "Du är så lycklig som är språkbegåvad" gör det lätt för sig. De vet ingenting om nätterna av arbete, letandet i lexikon medan axlarna värker, den oavbrutna anspänningen i att försöka förstå, kampen att uttrycka sig när orden inte räcker till. De projicerar en övermänsklig, ja magisk, förmåga på dem av oss som hyggligt talar och förstår några andra språk än vårt eget. De gör det för att de vill ha en ursäkt för att fortsätta att vara lata, eller för att de är rädda.

Detta kommer vi aldrig att kunna förklara för de lata eller rädda, och de kommer aldrig att förstå vilket arbete vi utfört och vilket mod vi visat för att komma dit vi kommit. Det är lite irriterande! Men det är en del av vårt öde.

[Våra kunskaper är till yttermera visso åtminstone i professionella sammanhang nästan helt ointressanta om de inte är mycket betydande. En halvdan tolkning, till exempel, som även den bara möjliggörs av många års arbete, är för användaren nästan som ingen tolkning alls.]

III. Minnet

A. Intro

Mycket av språkinläring är ju att lära sig saker utantill. Efter stimulerande utflykter i intressanta grammatiska lösningar, historiska fonetiska förändringar och en del annat som kan ha intellektuellt intresse, kommer man till sist tillbaka till att lära sig glosor och böjningsformer utantill. Det finns inget särskilt gloriöst i det. Det är tidsödande, tungt och ganska tråkigt.

B. Olika sorters minnen

Så språkeleven har alla skäl att intressera sig för sitt eget minne. Det här är vad jag kommit fram till vad gäller mitt.

1. Minne finns av olika slag: hörselminne, synminne, motoriskt minne, luktminne, smakminne och känsel (taktilt) minne. Synminne är en bonus vid inläringen av västerländska språk men helt avgörande vid inläringen av språk med tecken snarare än alfabeten: kinesiska och japanska, t ex. Även motoriskt minne är av största betydelse vid inläringen av tecken. Kineser minns tecken inte bara i hjärnan, genom synminnet, utan också i handen.

Man gör klokt i att utforska vilket sorts minne som man är bäst på och sedan utnyttja det så mycket det går, medan man övar upp de andra, så långt det går.

2. Minnets spaghetti

Jag hör till dem som tror att människan aldrig glömmer någonting; allt vi lärt oss och allt vi upplevt finns där någonstans, svårigheten ligger i att hitta det igen. Jag trodde länge att åtkomsten hängde samman med lagringen - dvs ju bättre och mera logiskt lagrat, desto lättare att hitta - men jag tror inte det längre. I alla fall är det inte hela förklaringen.

Nu mera tror jag att minnet är som en tallrik spaghetti: man drar i en tråd och då rör det på sig även i helt andra, oväntade, delar av tallriken.

[Under en period på sjuttioalet körde jag mycket taxi, i Stockholm, och lärde in stadens alla gator inklusive förorterna, och inklusive husnumren i vissa stadsdelar. Jag körde fredag t o m söndag. På söndag, när jag alltså var inne på min tredje natt, hade jag Storstockholm i min hand. Men när jag började köra igen nästa fredag hade förskräckligt mycket hunnit försvinna på de fyra dygn som gått sedan söndagens epifani. Återinläringen gick lyckligtvis på bara några timmar. Hur den gick till var alltid oförutsägbart och överraskande. En körning till Aspudden kunde sätta igång minnet för hela gatunätet på Gärdet, utan att jag under passet ännu hade hunnit vara på Gärdet. En körning till Gubbängen kunde rassla igång minnet om gatorna kring Tegnérunden. Där fanns någon association mellan alla dessa som jag inte förstod och naturligtvis fortfarande inte förstår. Inmatningen – i alla fall den medvetna inmatningen - hade varit logisk, men åtkomstsättet var det inte.]

Med andra ord tror jag att minnet är mera proustskt än cartesianskt.

3. Man får nog nöja sig med att betrakta minnets processer som en svart låda. Men genom att iakttä sitt minne metodiskt kan man i all fall dra slutsatser om vad som fungerar och inte fungerar för en själv.

- Min erfarenhet är för det första att möjligheterna att hitta något i minnets spaghetti är större ju större antalet ingångar till det man söker är. Och ingångarna blir fler ju fler associationer som finns till ett visst minne. Det kan vara något så enkelt som att ha slagit upp samma ord i två olika lexikon, eller att minnas en böjningsform både från grammatikens sidan så och så och från en reklamslogan som man sett på gatan i Moskva.

- Och säkerligen ökar åtkomstmöjligheterna, för det andra, om olika sorters minnen är kopplade till det man vill komma ihåg. Om man i det exempel jag gav alldeles nyss - om reklamslogan Moskva - så befästs minnet om man kan koppla det till en viss gata i Moskva, vid ett visst tillfälle, vid en viss tid på dygnet, vid en viss årstid, när ljuset föll just så på det gröna plåttaket intill, där snön gnistrade eller kanske den töade, eller ytan var matt och sträv därför att solen låg på, i en viss persons närvaro, och så vidare nästan i all oändlighet. Kopplingen mellan befintlighet/rörelse och abstrakta begrepp tror jag kan vara särskilt givande, även om det i alla fall hittills inte fungerat särskilt bra för mig. (Jfr Jonathan Spence, *The Memory Palace of Matteo Ricci*. Ricci var jesuitisk missionär i Kina på 1600-talet, motvilligt beundrad av kinesiska mandariner, själva inte precis några soffpotatisar när det gällde att komma ihåg, för att han var en minnesatlet. Ricci placerade varje datum i ett visst rum i en byggnad han konstruerade i sitt inre.)

- De iakttagelserna tror jag de flesta har gjort. En tredje och mycket viktigare observation ska jag återkomma till om en stund.

IV. Känslor

A. Avstamp

Känslor i språkinläringen är ett underskattat tema. Språket, särskilt kanske uttalet, är ju något som bildas i barndomen med allt vad det innebär.

Språkinläring är inte bara en intellektuell uppgift utan också en emotionell sådan. Man måste ha mod, förtröstan och tillit.

Det har hänt att jag varit nära gråt, jag har gråtit, därför att det främmande språket varit så svårt; för att jag inte kunnat uttrycka något som var viktigt för mig; eller för att det egna språket i den verklighet där jag levde nederoderats så att jag tyckte att även det var hotat.

Jag är förvånad över att känslor får så liten plats när man talar om språkinläring.

B. Mod

1. En viktig förutsättning för att lyckas med främmande språk är att man är beredd att göra sig själv löjlig. Det är minst lika viktigt som hårt arbete, och viktigare till och med än mer eller mindre gott minne. Det är nog därför som människor som inte tycker sig ha så mycket värdighet att försvara ofta talar andra språk så pass bra. Taxiförare i Rangoon. Bell boys på ett obskyrt hotell i Kairo. Servitriser över hela världen. De pratar på helt enkelt, obekymrade om de fel de gör. Det viktiga för dem är att de kommunicerar.

Det gäller att ha barnets förtröstan. Ett barn som lär sig gå ramlar ständigt och slår sig ofta. Men det reser sig också ständigt upp igen, varje gång lika hoppfullt om att just den här gången kommer det att lyckas. Så bör man nalkas ett främmande språk.

Det är lättare sagt än gjort – sannerligen! Man säger något och man känner på sig att det inte är rätt, men eftersom man inte kan komma på det rätta säger man det enda man kommer på. Man ser hur infödingarna inte begriper ett smack. Eller också begriper de, men man ser hur de lider av att man rådbårar deras språk och man känner hur de betraktar en som mindre vetande även i andra avseenden än när det gäller det. Eller de kanske svarar en artigt, men överdrivet enkelt och tydligt och man känner sig underskattad, förenklad, förklenad. I båda fallen känner man hur stridsmoralen, för att tala Tolks:ska, sjunker i botten. För att ändå hålla på och inte dra sig tillbaka i tystnad och isolering krävs mod.

2. Uttalet är i sådana situationer av stor betydelse. Den som uttalar hyggligt anses av den infödde talaren vara duktig även i andra delar av språket. Omvänt anses den som uttalar illa vara mindre begåvad. Skälet är nog att barn och dårar inte talar rent. Den

utlänning som inte heller gör det placeras i samma kategori. Detta är en omedveten reflex hos de infödda.

Ett gott uttal är alltså till stor nytta, för att det minimerar infödingarnas negativa energi. Men det kan också bli till ett slags förbannelse för att det väcker förhoppningar som man kanske har svårt att infria.

[Förmågan att uttala hör ihop med hörselminne. Förutsättningen för att kunna uttala väl är att man kommer ihåg hur det ska låta medan man hör sin egen röst säga det. Kan man hålla båda dessa hörselbilder i huvudet samtidigt är det som återstår för att uppnå ett bra uttal trivialt: det är bara att experimentera tills de två hörselbilderna sammanfaller.]

3. Mer om stridsmoralen

När stridsmoralen sjunker måste den höjas. Och det ankommer på eleven .

- a. Man kan välja sina strider. När det blir för jobbigt att lyssna kan man bryta upp. Framförallt kan man välja dem man helst pratar med. Bland språkbärarna finns de som genuint uppmuntrar den kämpande eleven och så finns det de som inte gör det, utan som tycker att en person som talar deras språk illa mest är estetiskt och emotionellt störande. Man bör hålla sig till de förstnämnda och ”gå förbi” (som Nietzsche säger) de sistnämnda.
- b. Man kan använda språkliga livbojar, fraser med allmänt innehåll som man kan uttala i sömnen och som man kan vila sig i medan mikrosekunderna tickar iväg och man förbereder nästa konstruktion, letar efter nästa glosa. Dessa livbojar fick vi på TolKS därför att våra ämnen var så begränsade. Sättet att ställa frågorna var en serie formler. I efterskott förstår jag att det ibland kändes som om vi kunde språket mycket bättre än vi egentligen gjorde.
- c. Man bör se till att leva inom sin språkbudget (samtidigt, givetvis, som man försöker öka bevilningarna till den, men det är något som måste göras separat, i ett slags inre tjänst, hemma igen från fronten.) I verkliga livet går detta bara när det gäller att tala och att skriva. Inte att lyssna och egentligen inte heller att läsa. Jag får allt större respekt för hörförståelsens utmaningar, en färdighet som ofta underskattas för att den anses vara passiv kunskap.
- d. När det gäller hörförståelse och att prata själv är de goda nyheterna att man kan hålla sig till flickorna. Kvinnor uttalar i alla kulturer – i alla fall alla dem jag hittills mött - mycket tydligare och lyssnar mycket bättre än män. Det är ingen slump att det på de flesta språk heter modersmål – eller ”moderspråk” som Oscar Levantin så vackert säger.

C. Känslominne.

För en stund sedan sa jag att förmågan att komma ihåg ökar, för det första, ju fler ingångar det finns till ett visst datum, och, för det andra, ju fler olika sorters minnen

som är kopplade till det. En tredje sak som stärker minnet är känslor. Det som är förenat med känslor, för det mesta positiva känslor, minns vi bättre. Det kan vara det som en älskad person har sagt. Det kan vara något allmänt trevligt och speciellt.

[För precis en månad sedan var jag i en by några mil från staden Feng4yuan2, i västra Hunan. Jag hade åkt dit för att där sades finnas ett särdeles vackert vattenfall. Och det gjorde det också. Men vattenfallet visade sig ligga flera kilometer från byn. Det var 38 grader varmt och stigen gick genom brant terräng. Min vandring muntrades upp när fyra flickor från byn slog följe med mig. De var på väg till vattenfallet för att bada och de var väl sådär tio år gamla. De hade alla folkdräkter, i blå bomull, med mönstrad bård och sidoknäppta. En av dem var barfota, men de vassa stenarna på stigen bekymrade henne inte. ”Var bor Ni?”, frågade hon belevat. ”I Feng1yuan2”. ”Feng1yuan2? Ni menar förstås Feng4yuan2? Jaså, det gör Ni. Ja Ni är ju utlänning så det förstår jag att det inte är lätt för Er att hålla reda på tonerna. För oss är det lättare. Vi är kineser.” Det sista låter som en truism men är det inte, flickans modersmål var en dialekt väsentligen skild från det riksmål som hon och jag talade på. Jag hade använt fel ton på Feng, fast det ingår i ett ord (fenix, feng4huang2) som jag läst och slagit upp hur många gånger som helst under mitt liv och borde ha kunnat. Efter denna händelse – den lilla flickan korrigerade mig med sådant allvar och värdighet och omgivningen var så ovanlig - har jag en stark association till det faktum att det är ton fyra på feng i Feng4yuan2. Och nu när jag skrivit ner det, och dessutom berättat det för er, så har jag skapat ytterligare två ingångar till detta datum. Jag tror inte jag nånsin kommer att glömma den tonen.]

Sådana tillfällen är dock rara. Man kan inte hoppas på att livet självt, *zjizn' sama*, ska bjuda på dem när det gäller alla glosor, konstruktioner och böjningsformer man vill lära in.

1. Det gäller då att själv skapa eller förstärka känslor kring vad man vill komma ihåg. Nyfikenhet är en stark känsla, och den bör man utnyttja. Men den är förgänglig. Den måste användas medan den finns.

Därför har jag gått många svenska mil genom Peking, innan det revs, med ett lexikon stort och tungt som Gula Sidorna i Stockholmsdelen. Det var en helt annan sak att slå upp ett tecken just när jag ville veta vad det betydde, än att skriva upp det och sen slå upp det hemma. Väl hemma var nyfikenheten, känslan, kontexten försvunnen. Tecknet som stod där på en lapp var i hemmiljö bara ett av många måsten. Det var doftlöst, skilt från verkligheten, känslobefriat. Och därför blev minnet svagt.

2. Ett annat sätt att skapa känslominne är att ta ansvar. Ansvar är en mycket stark känsla. Språkeleven måste ta ansvar för sin egen förkovran, och lärare bör uppmuntra det. Det låter enkelt men många gör det inte, vare sig elever eller lärare. Många språklärare jag haft har varit inställda på att lära mig, inte att jag ska lära mig.

3. Sammanfattningsvis gäller det att välkomna det nya, inte att värja sig mot det. Ändå är det naturligt att värja sig. Tar det inte slut snart? Har jag inte lärt in alla viktigare ord och alla jädrans böjningsformer? Denna oerhörda ansträngning och ändå räcker det inte, eftersom jag inte förstår denna mening och inte fattar detta uttryck?

[Sigge var välkommande: jag minns från ett evenemang här i Uppsala, det var 1989, kanske var det just efter Siggas pensionering, då han höll tal inför f d elever och framhöll sin kärlek till orden och böjningsformerna. Orden i språken hade en lång historisk bakgrund, framhöll han, och han sa att han tyckte att det var fascinerande att själv lära sig dem, just de, orden. Det måste ha gett honom ett mycket starkt känslominne.]

D. Tillit

Jag har talat om mod och förtröstan. Nu vill jag tala om tillit. Att använda ett främmande språk är bland mycket annat ett rollspel, en förklädnad, ett trick. Det kan vara befriande. Men man måste vara säker i sig själv för att ge sig hän så som krävs för att lära sig ett annat språk riktigt bra. I sin talade form innebär det ju ofta en annan röstplacering, andra gester, ett annat sätt att tänka, att äta, att hålla avstånd till andra, andra sätt att bli betraktad och bedömd på än dem man är van vid. Man står naken. Man har mycket lite i sitt förflutna till godo. Och man prövar något annat utan att veta vart det ska leda.

Det kräver tillit. Tilliten att den egna identiteten ska vara tillräckligt stark för att man inte ska upplösas, försvinna, utplånas, att det ska finnas något kvar att komma tillbaka till när utflykten är över.

E. Avslutande flourish

Hela det här avsnittet om känslor skulle kunna summeras i några truismer: det går lättare att lära sig något som man är intresserad av, som man tycker om och som man respekterar. De flesta som tar itu med något så svårt som ett annat språk gör det väl just för att de är intresserade, för att de tycker om det och för att de respekterar den kultur som det språket bär. Men ibland måste man studera språk som man inte själv valt. Det har hänt några gånger i min karriär som diplomat. Och det händer att man kör fast även i ett språk som man själv valt. Det är om vad man kan göra då som jag nu har talat.

V. Balanspunkten

Språkinläring och språkutövning innebär många paradoxer. De är så många att en av språkelevens viktigaste uppgifter är att hålla balansen. Balansen mellan strävan till perfektion och kritiklöshetens frestelser. Mellan noggrannhet och slarv. Mellan ödmjukhet och stolthet. Mellan självförtroende och självifrågasättande. Man måste veta när man ska göra det ena och när det andra, och man måste veta ungefär var man är i varje stund.

Om man inte ständigt anstränger sig gör man inga framsteg, men om man inte låter sig själv göra fel ibland blir man galen. Framför allt blir ingenting skrivet eller sagt.

De som är intresserade av andra språk är ofta bra på sitt eget. De bryr sig om hur de behandlar det, och hur andra behandlar det. För dem kan det, paradoxalt nog, bli särskilt svårt att acceptera den egna imperfektionen i ett främmande språk. De drar sig

för att pröva i verkligheten, och gör därför få framsteg. Jag minns att Sigge sa en gång att perfektionister aldrig blev bra tolkar. De korrigerade sig själva och medan de gjorde det hade nya fraser yttrats som de inte hann tolka. De hamnade hopplöst på efterkälken.

En annan av språkinläringens många paradoxer är att språket utövas i en social kontext, men kräver ett ensamt arbete i inlärningskedet, och även därefter. Den framgångsrike språkeleven är både extrovert och introvert.

VI. Språkinläringens vemod

A. Problemet

Glömskan går fortare än inläringen. Halveringstiden är kort. I mitt fall är den kanske en månad. En märkbar försämring känner jag redan efter 24 timmar – även i mitt modersmål. För att stå kvar krävs en ständig ansträngning. För att göra framsteg krävs mer än så.

Det blir aldrig klart.

Så man måste begränsa sig, man måste hantera sin sorg. Detta är inte trivialt.

B. Men ändå

1. Främmande språk lär oss om oss själva genom att vi konfronteras med en annan värld. Vi lär oss nog alltid mer om våra egna hjärnor än om de språk vi studerar. Och hjärnorna är våra! Jag är starkt medveten om att allt det jag sagt idag kanske bara gäller min hjärna, mitt minne, mina känslor. Alla som sysslar med språk måste göra sin egen resa in i sig själva.

2. I vissa språk, helt olika vårt eget, kan ju studierna också leda till insikter om själva tänkandet. Det är en intressant bonus.

3. Språkinläring kan nog också hjälpa mot åldrandet. Det dagliga slitet med orden, tecknen och konstruktionerna är en motsvarighet till de klassiska dansarnas dagliga skola. Det fungerar för dem, det vet jag, vad gäller deras muskelstyrka och vighet men även vad gäller deras motoriska och spatiala minne. Jag ser ingen anledning till att det inte skulle fungera även för andra sorters minnen.

[Jag har i alla fall hittills inte märkt att det är svårare att komma ihåg nu än det var när jag var 18 år och började på TolKS. Med det menar jag att det är lika svårt nu som då. Puberteten innebär även ett intellektuellt syndafall. Då händer det något också med hjärnan och de språk man lär sig därefter blir aldrig riktigt bra.]

Hjärnan är en muskel, har Daniel Barenboim sagt. Han spelar varje dag en ny Mozartsonat, ur minnet, bara för att öva den muskeln.

4. Medan man håller på kan man ju faktiskt också ha nytta och glädje av det man lärt. Den tanken uttrycks i den allra första meningen i Konfucius *Analekterna*, och jag avslutar mitt inlägg med att citera därur: *Xue er shi xi zhi bu yi yue hu.* ”Att studera och från tid till annan pröva det man lärt, är inte det lyckan?”

Lars Fredén